

Лопушанський Я. М., Коцюба І. П.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ КАРЛА ЕМІЛЯ ФРАНЦОЗА В УКРАЇНІ

У статті аналізуються інформаційна, критично-оцінювальна й інтерпретаційна складові процесу рецепції творчого доробку австрійського письменника Карла Еміля Францоza в україномовному культурному просторі.

Ключові слова: рецепція, творча особистість, прозові зразки, перекладна інтерпретація, оригінал, україномовний простір, критична оцінка.

В статті аналізуються інформаційна, критично-оцінювальна й інтерпретаційна складові процесу рецепції творчого доробку австрійського письменника Карла Еміля Францоza в україномовному культурному просторі.

Ключевые слова: рецепция, творческая личность, образцы прозы, переводная интерпретация, оригинал, украиноязычное пространство, критическая оценка.

The article deals with the information, critically-evaluation and interpretation components of the reception process in the creative works of Austrian writer Karl Emil Frantsoz in the Ukrainian cultural space.

Key words: reception, creative personality, prose samples, interpretation, original, Ukrainian space, critical evaluation.

На сучасному етапі розвитку філологічної думки дослідницьку увагу все більше привертають зарубіжні письменники, життя і творча діяльність яких нерозривно пов'язані з Україною. До когорти таких митців належить уродженець Галичини, австрійський белетрист, поет, журналіст і перекладач Карл Еміль Францоз. Ім'я цього майстра пера, безперечно, міцно закарбувалося в національній свідомості українців та посіло належне місце в пантеоні української культури поряд з іменами М. Бубера, Л. фон Захер-Мазоха, Й. Рота, М. Шпербера й інших митців, особистість яких формувалася в полілінгвокультурному середовищі коронних земель Габсбурзької монархії. Саме слов'янський духовний простір виступив однією з детермінант становлення їхніх світоглядних позицій і творчих пошуків.

Хоча літературна й публіцистична діяльність К. Е. Францоza репрезентує собою яскраву сторінку української й австрійської культури Галичини XIX – початку XX століття, проте залишається актуальною і сьогодні, позаяк митець порушував українські суспільно-політичні й культурні проблеми, оспівував неперевершену красу українського фольклору, самобутність української літератури та демонстрував надзвичайно прихильне ставлення до української мови. Тому й не дивно, що австрійському автору віддають належну шану не лише українські науковці, а й журналісти, про що свідчать публікації в газетах і журналах, приміром, “Свобода”, “Тернопіль вечірній”, “Вільне життя” [5; 6; 19; 27; 47]. У зв'язку з цим варто згадати і виставку “Співець Галичини”, що являла собою певну віху у пропаганді Францозового імені і була репрезентована 5 жовтня 1999 р. за сприянням австрійського посольства в Тернопільському педагогічному університеті ім. В. Гнатюка.

Підвищений інтерес до художньої й публіцистичної спадщини К. Е. Францоza, а також фрагментарний характер її досліджень детермінують актуальність цієї розвідки. Її мета полягає в аналізі процесу рецепції творчого доробку австрійського автора в Україні.

Процес рецепції, за аргументованим твердженням відомого українського літературознавця М. Зимомрі, охоплює три фази чи складові: інформаційну, критично-оцінювальну й інтерпретаційну [16]. Стосовно рецепції творчої спадщини К. Е. Францоza в україномовному культурному просторі мають місце всі три перелічені складові, хоча інтерпретаційна фаза слідувала за інформаційною й критично-оцінювальною.

У процесі рецепції художньої спадщини К. Е. Францоza в перекладних інтерпретаціях релевантним етапом виявився період 1910-1920 рр., на який припала поява перших україномовних перекладів його визначального роману “Боротьба за право” (“Ein Kampf ums Recht”). “Першовідкривачем” художнього світу австрійського письменника в Україні став перекладач М. Атаманюк. Його перу належала найбільш рання інтерпретація прозового твору “Боротьба за право”, яка з'явилася в 1910 році у Чернівцях (серія “Народна бібліотека”) й була здійснена на основі російського перекладу [2]. У 1913 році український читач отримав другий переклад цього роману. Автором нової перекладної інтерпретації, яка вийшла друком в Києві, стала М. Загірня [41]. У цьому контексті цікавий факт подає Фрідріх Табак: у 1925 році харківське видавництво “Пролетарий” опублікувало твір К. Е. Францоza “Ein Kampf ums Recht” в російськомовній інтерпретації під назвою “Крестьянин и император” [40, с. 24]. Рецептивну картину цього часу доповнює також російськомовний переклад Францозового твору під назвою “Два спасителя. Из рассказов бабушки”, який видало одеське видавництво “Juventus” у 1911 році [43].

Новий етап рецепції творчого доробку австрійського автора, зокрема його роману “Боротьба за право”, започаткований у 80-90-их роках XX століття. Вагомий внесок у популяризацію художнього слова К. Е. Францоza на українських теренах зробили Л. Горlach та Б. Савченко. Саме ці перекладачі запропонували українській читачській аудиторії нову інтерпретацію роману “Ein Kampf ums Recht”, яка вирізнялася особливою художньою майстерністю та витримала два видання [44; 45]. Перша публікація їхнього перекладу з'явилася в Києві у 1972 році під назвою “За правду”, яка, за словами І. Зимомрі, не позначилася “на високій художній інтерпретації” [11, с. 212]. Перекладачам вдалося відтворити побут та реалії життя українців Карпат у XIX столітті, умови їхньої екзистенції в мультикультурному середовищі Габсбурзької імперії, майстерно передати перш за все гуцульський колорит. Перекладацький хист Л. Горlach і Б. Савченка проявився у влучності художнього висловлювання, його метафоричності, а також у тропейному багатстві мови їхнього перекладу. Попри те, що перекладна інтерпретація написана сучасною українською літературною мовою, звичайно, трапляються лексеми розмовного (далебі,

буцегарня, кпни, цмулити, чом) й діалектичного рівня (*ватра, частка ся, сполучник коби*), які служать засобами правдоподібного відтворення повсякденного життя й спілкування українців тієї епохи. Важливим видається й те, що перекладачі подекуди подають власні примітки, які заперечують певні твердження К. Е. Францоza або найчастіше тлумачать вжите ними слово.

У 1982 році в Ужгороді вийшло у світ друге видання роману "Ein Kampf ums Recht", перекладеного Л. Горлачем і Б. Савченком. Принагідно підкреслимо: в останнє видання ввійшли оповідання "Бунт у Воловцях" та "Німий", які переклав Б. Савченко [45].

Висвітлюючи особливості рецептивного процесу творчої особистості К. Е. Францоza в українській філологічній думці, не можна залишити поза увагою той факт, що об'єктом перекладацького інтересу стала не лише його проза, а й поезія (в основному про Україну). Своє неабияке перекладацьке обдарування в інтерпретації цілого пласту Францових віршів продемонстрував відомий французознавець Маркіян Нагірний, автор низки аналітичних статей про австрійського митця [48, с. 17]. Звісно, тут варто наголосити, що творча спадщина австрійського автора стала для М. Нагірного тлом, на якому проявився не лише його перекладацький талант, а й науковий хист: він захистив кандидатську дисертацію, присвячену К. Е. Францоzu. У своєму дисертаційному дослідженні "Творчість Карла Еміля Францоza у загальноукраїнському літературному контексті" львівський перекладач і науковець сконцентрувався на ідейно-тематичній і художній значущості художнього доробку письменника та визначив вплив української культури на становлення його творчої індивідуальності [23].

Наступний етап рецепції творчості К. Е. Францоza в україномовному просторі знаменували собою перекладні інтерпретації його культурологічних нарисів. Першим взявся за переклад Францових нарисів про культуру Б. Гавришків і включив їх у видання "Із австрійсько-німецької українки" [17]. У цьому випадку вибір об'єкта перекладу ("З Відня до Чернівців", "Життя жінок у Напівазії" і "Вступ" з циклу "Із Напівазії. Нариси про культуру Галичини, Буковини, Південної Росії та Румунії" (1876) обумовлювався прагненням дати широке уявлення про німецькомовну українознавчу книгу. Переклад Францових культурологічних нарисів, запропонований Б. Гавришківим, вийшов друком у Львові у 2008 році. Для кращого розуміння тексту перекладач подекуди подає коментарі до вжитих в оригіналі апелятивів та антропонімів.

Нова інтерпретація Францових культурологічних нарисів з'явилася у Чернівцях у 2010 році у перекладі відомого дослідника німецькомовної літератури Галичини й Буковини П. Рихла. Видання включає поряд з художньо-публіцистичними творами ("З Відня до Чернівців", "Свято культури", "В одеській гавані", "Народна пісня малоросів", "Тарас Шевченко", "Література малоросів") й оповідання "Ярмарковий день у Барнові" [48]. Вибір саме культурологічних нарисів К. Е. Францоza як об'єкта перекладу детермінується, на наш погляд, порушеною в них українською проблематикою (велич та багатоманітність українських народних пісень, трагічні й героїчні моменти української історії, розвій української літератури, неповторність та висока значимість поезій Т. Шевченка), яка до сих пір не втрачає своєї актуальності та в пізнавальному плані цінна для українського читача. П. Рихло вміло відтворити зміст оригіналу: раціональне використання архаїзмів (*парусна, малорос*), неоризмів (*лях, ротмістр*), іншомовних елементів лексичного й синтаксичного рівня (*гешефт, инанс*), навіть неасимільованих (*noblesse oblige*), сприяє експлікації етнічно гетерогенної атмосфери України в XIX-XX столітті, відтворенню реалій етносу й епохи. Звернення перекладача до лексичних одиниць розмовної мови (*рань, тлустий, сивуха*), пейоративів (*бевзь, жид*), діалектизмів (*галатан, захланний, гейби*), які нерідко вирізняються емоційним забарвленням, пояснюємо прагненням забезпечити красу форми, передати український колорит та відбити ментальну доміанту українців – кордоцентризм. Релевантним здається те, що після перекладу культурологічних нарисів П. Рихло подає коментар до найбільш важливих топонімів, антропонімів, понять та історичних реалій, які, за його міркуванням, можуть ускладнювати процес рецепції текстів і вимагають додаткової інтерпретації [48, с. 245].

Від аналізу інтерпретаційного складника процесу рецепції творчої особистості К. Е. Францоza в Україні перейдемо до розгляду його двох інших складових – інформаційної й критично-оцінювальної. Перш, ніж окреслити особливості критичних публікацій, в яких зроблена спроба оцінити творчість австрійського митця, виділимо основні фази інформаційної й критично-оцінювальної рецепції його творчості. Початковий етап критичного звернення до імені К. Е. Францоza та його творчого шляху пов'язаний з працями українських письменників І. Франка, Ю. Федьковича, М. Драгоманова, О. Маковея, О. Кобилянської, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького [15, с. 475]. Друга хвиля критичної апеляції до літературного й перекладного доробку письменника припадає на 70-ті роки XX століття (Б. Гавришків, М. Занічковський, Ф. Погребенник, Ф. Табак), третя – на 80-90-ті роки (М. Зиморя, М. Нагірний, Д. Наливайко, Я. Погребенник), четверта – на кінець XX – початок XXI століття (О. Білоус, Т. Джурбій, І. Зиморя, М. Зиморя, Л. Ковалець, М. Нагірний, Є. Нечепорук, В. Попов, С. Притолюк, П. Рихло, Л. Цибенко та ін.). Серед усіх етапів інформаційної та критичної рецепції творчої спадщини К. Е. Францоza в українському культурному просторі кількісними й якісними показниками вирізняється останній.

Розглядаючи історію австрійської літератури XIX століття як національно самостійний феномен, Є. Нечепорук (1997 р.) присвячує декілька сторінок своєї праці постаті К. Е. Францоza: вони охоплюють короткі біографічні відомості та проблематику його найкращих творчих зразків. Автор особливо наголошує на заслугах К.-Е. Францоza – підкреслення своєрідності творчої манери австрійських поетів, видання першої збірки творів Г. Бюхнера, публікація циклу статей, об'єктом наукового інтересу яких стає відомий німецький митець Г. Гайне, а також російська й українська література та їхні видатні репрезентанти О. Пушкін і Т. Шевченко [26, с. 206]. В "Історії австрійської літератури XIX століття" Є. Нечепорука акцентується пізнавальна цінність Францових нарисів "З Напівазії", "Від Дону до Дунаю", "З великої рівнини" для німецькомовного світу, позаяк вони експлікують особливості коронних земель Австро-Угорщини, національні й соціальні проблеми пригноблених народів цього полікультурного державного утворення, апеляція до яких на той час відзначалася неабиякою сміливістю й надзвичайною актуальністю.

Високу оцінку отримує роман “Боротьба за право”, відомий ще під назвою “За правду”, як релевантний складник австрійської літературної скарбниці, в якому художньо відтворюється боротьба українців проти австрійсько-го й польського поневолення (30-ті роки XIX ст.). У цьому контексті Є. Нечепорук зазначає, що серед когорти австрійських письменників К. Е. Францоз першим у своїй літературній діяльності звертається до даної проблеми [26, с. 208]. Крім цього, дослідник цілком вдало підмічає: образ Тараса Бараболі з роману “Боротьба за право” оповитий духом українського фольклору, з якого митець черпав матеріал для своїх творів, та суголосний образу народного месника Устима Кармелюка й Олекси Довбуша [26, с. 209]. Така переконлива оцінка образу Тараса Бараболі повністю співпадає з висновком Т. Джурбій, з її типологічним зіставленням роману К. Е. Францоza “Боротьба за право” і драми М. Старицького “Юрко Довбиш”, сюжет якої запозичений із твору австрійського митця. Авторка статті “Історична правда та художня інтерпретація образу народного месника Юрка Довбиша у творах М. Старицького та К. Е. Францоza” (2009 р.) фокусує свою увагу на аналізі образу протагоніста, в яких втілено найкращі риси українського національного характеру, та на окресленні паралелей з їхнім прототипом. Якщо український письменник на перший план у своєму творі висуває трагічність образу народного месника, який боровся за правду, то австрійський майстер слова створює епічну картину сільського життя на західноукраїнських землях першої половини XIX століття та повстання опришківського руху як реакції на кріпосницький гніт селян і соціальної несправедливості [7, с. 280]. Подібну точку зору висловив відомий вітчизняний філолог, дослідник української тематики у творах К. Е. Францоza Д. Наливайко ще у 1972 році, трактуючи згаданий твір як реалістичний соціальний роман, в якому чільне місце відводиться побутово-етнографічним описам та експлікації специфіки гуцульської вдачі і способу життя [24, с. 346]. Зауважимо, що Т. Джурбій у своєму дослідженні вказує на більш яскравий український колорит у творі М. Старицького, не заперечуючи при цьому художню і пізнавальну вартість роману австрійського автора передусім для українського читача.

Релевантним постає твердження про подібність композиції твору К. Е. Францоza та поширеного у німецькомовному літературному просторі другої половини XIX ст. “роману виховання”, хоча дослідниця не зараховує його до зазначеної “моделі цього жанрового різновиду” [7, с. 282]. Ця теза Т. Джурбій різко суперечить думці С. Притолюк, яка в своїй дисертації (2004 р.) ретельно осмислює художній доробок К. Е. Францоza “з погляду сучасної жанрології та концептуалізації поняття жанру роману виховання” у прозі митця у вимірах порівняльного літературознавства [37, с. 1]. За словами дослідниці, творчість австрійського автора уособлює основні переконання представників німецького гуманізму та напрямки розвитку конформізму слов’ян, виступає своєрідним відбитком ментальної інтерференції етнічних спільнот, які утворювали полікультурну субстанцію Габсбурзької монархії. У зв’язку з цим особливої ваги набуває внесок митця у розвиток роману виховання, який синтезував традиції жанру та світоглядні орієнтири його засновника. С. Притолюк окреслює жанрову структуру твору “За правду” та зіставляє цей роман з прозовим зразком Панаса Мирного та Івана Білика “Хіба ревуть воли, як ясла повні”, беручи до уваги типологію конфліктів та характерів, у компаративному зрізі висвітлює жанрову специфіку, історію написання і характер оповіді роману “Паяц” та встановлює його типологічні відповідності з романами “Антон Райзер” (К. Ф. Моріц), “Роки навчання Вільгельма Майстра” (Й. В. Гете) та повістю “Художник” (Т. Г. Шевченко) “з точки зору закономірностей жанру в контексті європейської традиції роману виховання” [37, с. 3].

Процес критичної оцінки Францозової творчості в Україні на зламі століть, безумовно, збагатили наукові розвідки М. Зимомрі та І. Зимомрі. У контексті аналізу творчості І. Франка і К. Е. Францоza, яка вирізняється інтенсивним “процесом взаємовпливу й взаємозбагачення різномовних літератур”, І. Зимомря доходить висновку про органічну єдність їхніх художніх світів [11, с. 211]. Прикметно, що саме з іменем австрійського митця пов’язується знайомство німецького літературознавства з творчою спадщиною І. Франка. Принагідно відзначимо: ще у 1982 році Д. Наливайко наголосив на співзвучності літературного доробку австрійського письменника з прозовими зразками І. Франка й інших українських авторів (О. Кобилянська, В. Стефаник) [25, с. 13]. Визначальним конституентом прозових творів І. Франка й К. Е. Францоza, за твердженням І. Зимомрі, є життя індивіда в мультинаціональному середовищі України. До речі, дослідник відносить К. Е. Францоza до плеяди австрійських майстрів слова, які вважають своїм покликанням в художній площині “творити таку хронічку життя, де чільне місце посідає внутрішнє одухотворення почуттів людини” [11, с. 211].

У своїх статтях М. Зимомря цілком резонансно визначає спільні особливості творчої особистості австрійського письменника й українського Каменяря: вони прагнули до всебічного вирішення питання щодо “права жити”, яке стосувалося репрезентантів різних етносів [14, с. 53]. Толерантність трактується як критерій, який став нормою у творчих зразках обох авторів, в яких художнє вираження знайшло життя на галицьких землях. Детальний аналіз творів К. Е. Францоza дозволив І. Зимомрі встановити, що художня парадигма українського етносу базується на народнопоетичному сприйнятті дійсності, добрій обізнаності зі звичаями, релігійними уявленнями та побутом автохтонного населення Галичини. Хоча осердям прозових творів К. Е. Францоza виступає своєрідність духовної культури українців та євреїв, розмаїтий фольклор з певним національним колоритом, проте автору не вдалося “побачити ... в українстві осібної суб’єктної величини”, на що спромігся І. Франко [11, с. 213]. І. Зимомря також намагається оцінити явище мультикультурності австрійської прози малого жанру крізь призму творчих досягнень К. Е. Францоza (2009 р.), зокрема на прикладі знакового тексту у його художньому доробку, повісті “Німий” [9, с. 126], та дослідити слов’янські мотиви в австрійській новелі XX століття, які виразно простежуються у Францозових літературних набутках (приміром, предметний світ української етнокультури) [10, с. 82].

Апелюючи до тези І. Зимомрі про фольклор, зокрема український, як джерело творчості К. Е. Францоza, варто згадати, що вперше цю думку відстояв у своїй науковій розвідці Ф. Табак (1969 р.). Торкаючись життєвого шляху письменника-демократа, яскравого представника критичного реалізму в австрійській літературі, дослідник пише про пробудження його інтересу до української літератури та фольклору ще в німецькій гімназії в Чернівцях [40, с. 24]. Автор статті концентрує свою увагу на ролі України в житті і творчій діяльності К. Е. Францоza, яка

містить зразки українського фольклору, зокрема пісенні. Українській народній пісенності митець дав високу оцінку, відзначивши її неабиякі художні якості, благозвучність і духовну цінність. Тому цілком закономірно, що К. Е. Француз не лише збирав українські народні пісні, які ідентифікував як скарб українського етносу, перекладав їх, присвячував їм статті, а й будував на цьому фольклорному матеріалі свої твори. Саме на ґрунті українського фольклору, як зазначає Ф. Табак, виросло все найкраще у художній творчості письменника, що окреслює її актуальність і в наш час [40, с. 28].

Зосереджуючись на часопросторі Галичини в складі Габсбурзької імперії (кінець XVIII – початок XX століття), Л. Цибенко (2000 р.) висуває постулат про галицький топос австрійської літератури, який тлумачить як “спільне місце прихованих парафраз та мовних зворотів, типових образів, сукупності мотивів, характерних описів осіб та пейзажу, емблематики, які в усталеному синхронно-діахронному ритмі з’являються в наскрізному “галицькому” тексті німецькомовних австрійських авторів” [49, с. 140]. У фокусі її дослідницької уваги опиняється поряд з яскравими австрійськими митцями цього періоду непересічна особистість К. Е. Францоza, творча спадщина якого втворює галицький топос австрійської літератури й завдяки методу бюргерського реалізму втілює ідеї Просвітництва. Науковець зараховує письменника до “зачинателів” естетично цінної австрійської літератури Галичини та простежує в його творах традицію критичної рецепції суспільно-політичної й культурної ситуації в галицькому краї, якій властивий іронічний струмінь. Щоправда, навіть у фрагментах-описах безпросвітної відсталості й убогості цієї провінції відчувається, що автор широко уболіває за ситуацію своїх співвітчизників. Взагалі, можна без перебільшення стверджувати, що головна мета літературної діяльності К. Е. Францоza полягає у покращенні становища галицької провінції шляхом “заперечення та несприйняття” [49, с. 145].

За спостереженням Л. Цибенко, у підходах до відтворення “напів-азійської” Галичини письменник неначе спирається на свого попередника Франца Кратера: багато мотивів, образів й описів міського й природного пейзажу у його культурологічних нарисах “інтертекстуально резонують в лад” з публіцистичними набутками віденського просвітника” [49, с. 144]. Крім цього, дослідниця охарактеризовує К. Е. Францоza як прихильника німецької асиміляції, зокрема євреїв, у своїх творах (“Юдит Трахтенберг”, “Ляйб Вайнахтскухен та його дитина”, “Паяц”). А її висока й переконлива оцінка внеску митця в дослідження й поширення української літератури та фольклору в німецькомовному просторі співзвучна з міркуваннями П. Рихла: “його заслуги в захисті й популяризації нашої літератури на світових теренах забезпечили йому почесне місце у вдячній пам’яті багатьох поколінь українців” [48, с. 17].

Детальний аналіз творчого доробку К. Е. Францоza вітчизняний учений, наукові розвідки якого є вагомим доповненням до рецептивного дискурсу, ідентифікує як “боргове” зобов’язання української філологічної науки, звертаючи увагу й на пізнавальну цінність його нарисів з історії української літератури для нашої читацької аудиторії, позаяк експліковані в них ідеї й погляди надзвичайно актуальні в теперішній суспільно-політичній та культурній ситуації в Україні. Дослідник цілком влучно називає К. Е. Францоza “найпристраснішим прихильником німецько-єврейського культурного симбіозу” [39, с. 17].

У передмові до власного перекладу Францових культурологічних нарисів П. Рихло зачіпає український період його життєвого шляху й виокремлює українські мотиви у його художній прозі й публіцистиці (історична доля українців, гноблення галичан польськими панами й австрійськими урядовцями, лірична сила й естетична вартість української пісні). Критик уперше зауважив цікаву деталь: хоча історична спорідненість росіян й українців (велико- та малоросів) виступає одним з лейтмотивів нарисів К. Е. Францоza, проте на тлі інших західних авторів він вирізняється постійною акцентуацією “на історичній, культурній та мовній самодостатності українців” [48, с. 12]. П. Рихлу також впадає в око захоплення митця українською мовою, багатством і художньою вартістю української літературної скарбниці. Характерно, що К. Е. Францоzu він віддає належну шану як одному “з найбільш ранніх adeptів Шевченка в Західній Європі” [48, с. 15]. Крім П. Рихла, Францовий внесок у дослідження й популяризацію Шевченкового слова за межами України високо поцінували Б. Гавришків (1965 р.), І. Зимомря (2009 р.), М. Зимомря (1999 р.), О. Миронов (1998 р.), М. Павлюк (1994 р.), Я. Погребенник (1973 р.).

Підсумовуючи аналіз інформаційної та критичної фази рецептивної картини творчої особистості К. Е. Францоza в Україні, не можна не зауважити, що українська тематика домінує як об’єкт наукового інтересу. Усі без винятку дослідження мають яскраво виражений апологетичний характер, вказують на значну естетичну й пізнавальну цінність не лише художнього, а й публіцистичного доробку митця, констатують його різносторонні здобутки на культурній ниві й характеризують його як “українського” за походженням і духом письменника, який глибоко переймається соціальними, політичними й духовними проблемами українців та захоплюється їхнім літературним, фольклорним багатством й історією.

Література:

1. Білоус О., Білоус О. Переклад як визначальний чинник взаємодії національних літератур / Олександр Білоус, Ольга Білоус // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2009. – Вип. 81 (4). – С. 127-133.
2. Боротьба за право : По роману К.-Е. Францоza / Пер. з рос. Михайла Атаманюка. – Чернівці : Руска правда, 1910. – 195 с.
3. Гавришків Б. “Боротьба за справедливість” // Жовтень. – 1965. – № 2. – С. 155-156.
4. Гавришків Б. Світова слава Т. Шевченка // Жовтень. – 1958. – № 3. – С. 135.
5. Головин Б. Дослідник і популяризатор української літератури // Свобода. – 1998. – 24 жовт. – С. 4.
6. Головин Б. Ювілей Карла-Еміля Францоza пройде змістовно і цікаво... // Тернопіль Вечірній. – 1998. – 26 серп.
7. Джурбій Т. Історична правда та художня інтерпретація образу народного месника Юрка Довбиша у творах М. Старицького та К.-Е. Францоza. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkrnu_fil/2009.../2_30_Djurbyu.pdf. – С. 279-282.
8. Західноєвропейські письменники і Україна // Воловець Л. Братання словом. Взаємозв’язки української та зарубіжної літератур: Посібник для вчителів-філологів. – Львів, 2000. – С. 11-14.

9. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття: феномен мультикультурності // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 78. – С. 126-134.
10. Зимомря І. Австрійська новела ХХ століття: поетика слов'янських мотивів // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : Зб. наук. пр. – Вип. 6 : У 2-х ч. Ч. II / Упоряд. Л. К. Оляндер. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 82-83.
11. Зимомря І. Іван Франко та Карл-Еміль Француз : критерії естетичної вартості у контексті рецептивно-генетичної парадигми // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 211-215.
12. Зимомря І. Тематично-стильові тенденції австрійського літературного процесу ХХ століття: рецептивні оцінки // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2009, лютий. – № 3 (166). – Ч. I. – С. 199.
13. Зимомря М., Білоус О. Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Шевченка. – Дрогобич : КОЛО, 2003. – 280 с.
14. Зимомря М. Карл-Еміль Француз у контексті українсько-німецько-єврейських культурних взаємодій на зламі ХІХ ст. // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 52-55.
15. Зимомря М. Примітки // Француз К.-Е. За правду : Роман, повість, оповідання. Пер. з нім. / Передм. Д. Наливайка. – Ужгород : Карпати, 1982. – С. 474-479.
16. Зимомря Н. К проблеме освоения литературного опыта посредством художественного перевода // Н. И. Зимомря. – Ужгород, 1982. – С. 118-120.
17. Из австрийско-немецкой украинки / Упорядкування, переклад, коментар Б. Гавришківа. – Львів : Аверс, 2008. – С. 5, 73-79, 94-97.
18. Ковалець Л. Листи Карла Еміля Францоza до Юрія Федьковича як портрети автора й адресата (спроба реставрації заретушованого) // Буковинський журнал. – 2009. – Ч. 1-2. – С. 152.
19. Кузак Т. Він народився у Чорткові // Вільне життя. – 1998. – 17 груд.
20. Лопушанський Я. Історія німецькомовної літератури. Від витоків до сьогодні / Упор. та ред. Ярослав Лопушанський. – Дрогобич : Видавець Святослав Сурма, 2010. – С. 259-260.
21. Миронов О. О. Поезія Тараса Шевченка “Минули літа молодії...” в німецькому перекладі К.-Е. Францоza і норвезьких перекладах А. Г. Юнге та Б. Валлергава // Слово про Шевченка: Збірник. – Харків : Основа, 1998. – С. 115-164.
22. Нагірний М. Ідея української незалежності в інтерпретації К.-Е. Францоza // Тернопілля '95 : Регіон. річник. – Тернопіль, 1995. – С. 397-400.
23. Нагірний М. Творчість К. Е. Францоza в контексті німецько-українських літературних зв'язків : дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1975. – 225 с.
24. Наливайко Д. К.-Е. Француз і його роман “За правду” // Француз Карл-Еміль. За правду. – К., 1972. – С. 342-351.
25. Наливайко Д. Українська тема в творчості К. Е. Францоza // Француз К. Е. За правду : Роман, повість, оповідання. Пер. з нім. / Прим. М. Зимомрі. – Ужгород : Карпати, 1982. – С. 5-20.
26. Нечепорук Е. История австрийской литературы XIX века. – Симферополь : издательство Таврического экологического института, 1997. – С. 206 -210.
27. Ониськів М. “Ми не хочемо падати духом...” // Вільне життя. – 1998. – 24 жовт. – С. 2.
28. Павлюк М. Інтерпретація поезії Шевченка на землях Австро-Угорщини // Українська література в Австрії, австрійська – в Україні (Матеріали міжнародного симпозиуму). – Київ : Брама ЛТД, 1994. – С. 31-33.
29. Повернення. Антологія німецькомовної літератури Галичини та Буковини / За ред. Ярослава Лопушанського та Наталії Дашко. – Дрогобич : Видавець Сурма, 2010. – С. 39-41.
30. Погребенник Ф. Українська пісня серед народів світу // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 1. – С. 135.
31. Погребенник Я. Творчість Тараса Шевченка в дослідженнях Карла Еміля Францоza // Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 94-109.
32. Погребенник Я. Шевченко в німецькомовному світі // Шевченко і світ. Літературно-критичні статті. – К., 1989. – С. 167-200.
33. Попов В. Громадські та культурні зв'язки народів Австро-Угорщини з українцями в 60-80-х р. р. ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Донецьк, 2002. – С. 12.
34. Притолюк С. Збірка “Від Дону до Дунаю” в контексті діалогу культур // Волинь філологічна : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : Зб. наук. пр. Вип. 6 : У 2-х ч. Ч. I. / Упоряд. Л. К. Оляндер. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 234-240.
35. Притолюк С. А. Карл Еміль Француз. “Блазень” : запізнiла версія роману виховання чи антироман виховання? // Наукові записки. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – Вип. VIII. – С. 192-199.
36. Притолюк С. Рецептивна стратегія та нарагивна система в романі К. Е. Францоza “За правду” // Наукові записки. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – Вип. XI. – С. 171-187.
37. Притолюк С. Романи Карла Еміля Францоza в контексті європейського роману виховання до кінця ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2004. – 20 с.
38. Притолюк С. Типологія головного героя у романі К. Ф. Моріца “Антон Райзер” та у романі “Блазень” К. Е. Францоza // Соціокультурні аспекти навчання іноземних мов // Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль : ТДПУ, 2004. – С. 227-228.
39. Рихло П. Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини : Наукова монографія. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – С. 16-17.
40. Табак Ф. Український фольклор у творах Карла Францоza // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 1. – С. 24-28.
41. Француз К. Боротьба за право / Пер. з деякими одмінами Марія Загірня. – К. : Українські книгарні, 1913. – 432 с.
42. Француз Карл-Еміль (25. 10. 1848–28. 01. 1904) // Панчук І. Тернопільщина в іменах. – Т., 2006. – С. 169.
43. Француз К. Е. Два спасителя : Из рассказов бабушки. Обработано для юношества. – Одесса : Juventus, 1911. – 16 с.

44. Француз К. Е. За правду: Роман / Пер. Л. Горлач і Б. Савченко, післямова Д. Наливайка. – К. : Дніпро, 1972. – 351 с.
45. Француз К.-Е. За правду : Роман, повість, оповідання / Пер. Л. Горлач і Б. Савченко; Вступ. стаття Д. Наливайка, прим. М. Зимомрі. – Ужгород : Карпати, 1982. – 480 с.
46. Француз К. Е. Избранные сочинения / Пер. с нем. под ред. Н. М. Осиповича. – Одесса : Культура и труд, 1932. – Т. 1. – 168 с.
47. Француз К. Е. "Той скорботний хрест, що доля присудила" : Вірш // Свобода. – 1998. – 24 жовт. – С. 4.
48. Француз К. Е. Ucraina. Культурологічні нариси / Пер. з нім., передмова й коментар Петра Рихла. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – 292 с.
49. Цибенко Л. Галицький топос австрійської літератури // Вікно в світ. – 2000. – № 2 (11). – С. 137-157.
50. Zymomrja M. K. E. Franzos und sein Aufsatz über Taras Schevtschenko // Mykola Zymomrja. Deutschland und Ukraine: durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. – Furth / Bayern : Flacius Verlag, 1999. – S. 36-43.